

Відзначимо, що громадський контроль – це той, який здійснює функціонуюча в підприємстві профспілкова організація. Складовою даного контролю може також бути створена в підприємстві незалежна служба внутрішнього контролю (НСВК), яка б відповідала на вимоги як управління, так і власників.

Підсумовуючи вищесказане зазначимо, що в сучасних умовах господарювання внутрішньогосподарський контроль сільськогосподарських підприємств є важливою функцією управління, яка забезпечує виявлення

відхилень від заданих параметрів і попередження помилок та ризиків, а також підвищення ефективності господарської роботи й системи управління суб'єкта господарювання. Як система внутрішньогосподарський контроль проявляється через його риси: комплексність, функціональність і систематичність. При цьому система внутрішньогосподарського контролю кожного сільськогосподарського підприємства матиме свою організаційну структуру залежно від специфіки та мети його діяльності.

Розглянуто проблемні аспекти функціонування внутрішньогосподарського контролю сільськогосподарських підприємств. На основі аналізу наукової та спеціальної літератури визначено власне бачення сутності й системи внутрішньогосподарського контролю.

Рассмотрены проблемные аспекты функционирования внутривозвращенного контроля сельскохозяйственных предприятий. На основе анализа научной и специальной литературы определено собственное видение сущности и системы внутривозвращенного контроля.

The article studies main functioning problems of the internal control of agroindustrial enterprises. The individual approach of the author towards the essence of the inward control systems on the enterprises is based on the carried analysis of specialised and scientific literature.

*

**Т.І. ЯВОРСЬКА, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Особисті селянські господарства: визначення категорії та підприємницької діяльності

У сучасних умовах сільське господарство України представлено приватним сектором, який характеризується різноманітними формами господарювання. Але при цьому особисте селянське господарство не втратило своїх позицій, а навпаки залишається одним із основних виробників сільськогосподарської продукції й основним джерелом виживання сільського населення України.

Сутність і особливості діяльності особистих селянських господарств досліджували такі економісти-аграрники, як П.С. Березівський, В.К. Збарський, П.М. Макаренко, М.Й. Малік, В.Я. Месель-Веселяк, Л.Ю. Мельник, О.М. Онищенко, П.Т. Саблук, І.В. Свиноус, О.М. Шпичак, М.Г. Шулський та інші. Проте дискусійним донині залишається законодавче визначення кате-

горії особистих селянських господарств та їх підприємницького характеру.

Особисті селянські господарства були невід'ємною складовою не тільки радянської епохи, але й перехідної економіки. В той же час вони мали місце і при феодалізмі, й при капіталізмі, та відігравали важливу роль у післявоєнний період, коли були основним джерелом надходжень для сімейного бюджету сільських жителів. Особисті підсобні господарства, як їх називали раніше, представляли приватний сектор у сільському господарстві України. На думку П.М. Макаренка, вони були особливим різновидом приватних господарств, властивих аграрному виробництву, а їх особливість полягала в наступному:

це були присадибні господарства індивідуального (частіше сімейного) типу;

ці господарства мали переважно натуральний характер;

власники підсобних господарств, як правило, працювали «за сумісництвом» у суспільному секторі;

земля належала державі;

розміри підсобних господарств обмежувалися державою (встановлювалися верхні межі площі земельних наділів і кількості худоби, не дозволялося мати у власності окремі види сільськогосподарської техніки тощо)¹.

Порівняння особливостей сучасних приватних господарств населення із наведеними вище в період соціалізму дає змогу виділити наступні:

в основному це господарства сімейного типу;

частина господарств має товарний характер, особливо при виробництві тваринницької продукції;

при скороченні працюючих у суспільному секторі більшість власників приватних господарств займається виключно його веденням;

земля господарства знаходиться у приватній власності;

земельні розміри господарств згідно з чинним законодавством також обмежуються державою (до 2 га). В інших ресурсах обмежень немає.

В Україні за час проведення аграрної реформи відбулися зміни в розвитку приватних господарств населення. Зважаючи на підвищення ролі цих господарств у виробництві сільськогосподарської продукції, змінилися їхня назва та юридичний статус. У 2003 році прийнято Закон України «Про особисте селянське господарство», який передбачає, що: «особисте селянське господарство – це господарська діяльність, яка проводиться без створення юридичної особи фізичною особою індивідуально або особами, які перебувають у сімейних чи родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільсь-

когосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг з використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму»². Члени особистого селянського господарства здійснюють діяльність на свій розсуд і ризик у межах встановленого правового господарського порядку.

Водночас вітчизняна статистика трактує категорію особисті селянські господарства як домогосподарства, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням "для ведення особистого селянського господарства" (включаючи ділянки, які були надані раніше з цільовим призначенням "для ведення особистого підсобного господарства").

У науковій літературі нині відсутні чіткі критерії та поняття, які б визначали сутність господарств населення. За статистикою у нас існують господарства населення, які належать до категорії домогосподарств і вирізняються серед них тим, що тією чи іншою мірою займаються виробництвом сільськогосподарської продукції переважно для задоволення власних потреб. До господарств населення відносять особисті селянські господарства, виробників сільськогосподарської продукції на присадибних ділянках, на ділянках колективного й індивідуального садівництва, колективного та індивідуального городництва і на дачних ділянках.

У статистичному щорічнику «Сільське господарство України за 2008 рік» стверджується: «Господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції»³.

Згідно з визначенням у тому ж таки статистичному збірнику: «Домогосподарство (господарство населення) – сукупність осіб (або одна особа), які проживають разом в одному житловому приміщенні (його частині), ведуть спільне господарство, мають спі-

¹ Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П.М.Макаренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 120.

² Закон України «Про особисте селянське господарство» // Уряд. кур'єр. – 2003. - № 106. – 11 черв.

³ Сільське господарство України: Стат. збірник за 2008 рік / за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2009. – 370 с.

льні витрати на утримання житла, харчування тощо». Тому некоректно, на нашу думку, при аналізі статистичних показників оперувати виключно категорією особистого селянського господарства.

Можна погодитися із думкою Л.Ю. Мельника та П.М. Макаренка і рекомендувати замінити таку різноманітну термінологію щодо домогосподарств, які здійснюють сільськогосподарську діяльність (господарства населення, сільські домогосподарства, особисті селянські господарства), на слово-сполучення «аграрне домогосподарство» та відповідно «сектор аграрних домогосподарств»¹. Також ми підтримуємо позицію, що при дослідженні природи приватних господарств головне – не термінологія, а їх соціально-економічний зміст і функціональне призначення².

У Законі України «Про особисте селянське господарство» передбачено, що «діяльність, пов'язана з веденням особистого селянського господарства, не відноситься до підприємницької діяльності». Це трактування базується на відсутності в особистих селянських господарств правового статусу підприємця – фізичної або юридичної особи. Поряд із цим у статистичному щорічнику «Сільське господарство України за 2008 рік» записано, що фізичні особи-підприємці, які провадять свою діяльність у галузі сільського господарства, відносяться до категорії господарств населення³.

У Законі України «Про підприємництво» зазначено, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, на власний ризик діяльність щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг та зайняття торгівлею з метою одержання прибутку. Підприємницька діяльність – праця індивіда, заснована на розвитку особистісних чинників, розширенні знань про свої можливості, спрямована на досягнення найкращого результату в господарській діяльності, на одержання економічної вигоди і насамперед привласнення додаткового продукту. Під-

приємництвом не вважають виконання будь-якого завдання, якщо виконавець не мав хоча б одного особистісного чинника і права на свободу такої діяльності. Основними принципами, за якими здійснюється підприємництво, є:

вільний вибір діяльності на добровільних засадах;

залучення до підприємницької діяльності майна та коштів юридичних осіб і громадян; самостійне формування програми діяльності, вибір постачальників та споживачів виробленої продукції, встановлення цін відповідно до витрат виробництва з дотриманням чинного законодавства;

вільне наймання працівників;

залучення і використання матеріально-технічних, фінансових, трудових, природних та інших ресурсів, застосування яких не заборонене або не обмежене законодавством;

вільний розподіл прибутку, який залишається після внесення платежів, установлених законодавством;

самостійне здійснення підприємцем (юридичною особою) зовнішньоекономічної діяльності;

використання будь-яким підприємцем належної йому частки валютної виручки на власний розсуд.

У 2009 році 26% особистих селянських господарств мали товарний характер, 34% – не реалізовували продукцію, решта продавали тільки частину продукції. Можна сказати, що діяльність домогосподарств, які виробляють сільськогосподарську продукцію і реалізують її на ринку, відповідає основним принципам ведення підприємницької діяльності. Виняток можуть становити тільки сьомий та восьмий принципи, тому що особисте селянське господарство, як уже зазначалося вище, за законодавством не є юридичною особою.

О.О. Комліченко також вважає, що в сучасних умовах має місце підприємницька діяльність особистих господарств у сфері реалізації надлишків виробленої продукції споживачам. На її думку «підприємницька діяльність власників особистих господарств – це тип господарської поведінки, що ґрунтується на самостійності та незалежності

¹ Мельник Л.Ю. Сутність аграрних домогосподарств та їх основні економічні характеристики / Л.Ю.Мельник, П.М.Макаренко // Економіка АПК. – 2007. - №3. – С. 3-10.

² Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П.М.Макаренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – С. 120.

³ Сільське господарство України: Стат. збірник за 2008 рік / за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Держкомстат України, 2009. – 370 с.

суб'єктів стосовно вибору: що, скільки, як, для кого (для чого) виробляти; на повній відповідальності за прийняті рішення та їхні наслідки і спрямуванні діяльності на досягнення комерційного успіху»¹.

Приватне господарство стало чи не єдиним джерелом виживання для селянина. Проте такий нібито негативний момент дав змогу відродити у багатьох селян відчуття господаря. На селі з'явився прошарок людей, які на основі свого колись особистого підсобного господарства створили невеликі приватні господарства. В цьому їм допомогли законодавчо закріплені положення, які дозволяють розширити межі особистого селянського господарства за рахунок земельних паїв їхніх власників. Деякі господарства використовують паї інших селян навіть на основі усної домовленості між собою, без юридичного оформлення.

За даними доповіді «Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році», у структурі землекористування сільських домогосподарств 17,7% мали площу від 0,51 до 1 га, 16,5% – від 2,1 до 5 га, 12,3% – від 5,1 до 10 га. Більше 10 га землі використовують близько 7% сільських домогосподарств². Таким чином, більше ніж у третини особистих селянських господарств розмір земельних ділянок перевищує 2 га. Якщо площа угідь, яка перевищує 2 га, не передана в оренду або не відчужена у будь-який інший спосіб, а обробляється власними силами домогосподарства, воно за своєю суттю є підприємницькою структурою, тобто фермерським господарством. Формально ж таких підстав немає, тому що власники домогосподарства, особистого селянського господарства, як відомо, мають статус фізичних осіб, тоді як фермерські господарства за чинним законодавством України – це обов'язково юридичні особи. У розвинутих країнах світу встановлено порогові показники, досягнувши яких сільське домашнє госпо-

дарство вважається вже не підсобним, а фермерським: у США – це 1 тис. дол. товарної продукції на рік, у Німеччині – утримання 1 га ріллі або 3 корови чи 5 свиней, у Данії – 300 євро річного прибутку³.

Власники особистих селянських господарств у нашій країні не поспішають переходити в статус юридичних осіб. Передусім це пов'язано із сферою оподаткування. Відповідно до Закону України «Про внесення зміни до статті 4 Закону України «Про податок з доходів фізичних осіб» (щодо оподаткування доходів особистих селянських господарств) до складу загального місячного або річного оподаткованого доходу платника податку не включаються доходи від продажу сільськогосподарської продукції, виробленої (виробленої) на земельних ділянках, наданих для ведення особистого селянського господарства, якщо їх розмір не було збільшено внаслідок одержаної в натурі (на місцевості) земельної частки (паю). Проте аналіз структури сукупних доходів сільських домогосподарств свідчить, що на доходи від ведення особистого селянського господарства припадає досить велика частка.

В особистих селянських господарствах, як на основному місці роботи, працює близько 3 млн громадян України, які після прийняття 25 грудня 2008 року Закону «Про внесення змін до деяких Законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» зараховуються у члени особистих селянських господарств і належать до категорії зайнятих. Зокрема, стаття 8 Закону України «Про особисте селянське господарство» згідно з вищенаведеним Законом викладається в наступній редакції: «члени особистих селянських господарств є особами, які забезпечують себе роботою самостійно і відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною»⁴.

¹ Комліченко О.О. Удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування особистих господарств населення / О.О.Комліченко – К.: ІАЕ УААН, 2003. – С. 4.

² Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2010 році [Електронний ресурс] / Державний комітет статистики України. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

³ Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О.М. Онищенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – С. 40.

⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких Законів України щодо зменшення впливу світової фінансової кризи на сферу зайнятості населення» [Електронний ресурс] / <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=8&user=1278440991677290>.

Тому ми поділяємо думку О.М. Шпичака та І.В. Свиноуса, що якщо особисте селянське господарство є основним місцем трудової діяльності, то повинен діяти Закон України «Про оподаткування доходів фізичних осіб» для громадян працездатного віку за умови, що розрахунковий дохід на кожного члена сім'ї не нижчий за прожитковий мінімум. Потім даний об'єкт оподаткування має трансформуватися до складу сукупного оподаткованого доходу¹.

Отже, сьогодні є необхідність для тих селянських господарств, які приєднали до наявних у них земельних ділянок земельні частки і мають площу землекористування понад 2 га, передбачити в законодавстві можливість функціонування із статусом фермерських господарств без створення юридичної особи. Безсумнівно, для такого кроку потрібна кропітка попередня робота, зокрема внесення змін до відповідних законів, класифікація домогосподарств залежно від рівня їхньої товарності тощо. Проте досвід розвинутих країн показує, що з таким статусом

функціонують, наприклад, селянські господарства у Польщі. У Чехії та Словаччині усі селянські господарства обліковуються як фізичні особи сукупно з домогосподарствами, які займаються виробництвом сільськогосподарської продукції. У Російській Федерації після прийняття Цивільного кодексу селянські (фермерські) господарства втратили статус юридичної особи й відповідно право називатися “суб'єктами підприємницької діяльності” та стали немовби індивідуальними підприємцями².

Зважаючи на споконвічне прагнення українського народу до підприємництва, особисті селянські господарства залишаються однією з основних форм дрібнобізнесового сектору в сільському господарстві. Тому, на нашу думку, у вітчизняному законодавстві необхідно передбачити чітке трактування категорії особистих селянських господарств і закріпити діяльність господарств, які мають товарне спрямування, як підприємницьку.

Узагальнено визначення категорії особистих селянських господарств та їх сутності. Теоретично підтверджено відповідність характеру товарних особистих селянських господарств підприємницьким рисам розвитку.

Обобщено определение категории личных крестьянских хозяйств и их сущности. Теоретически подтверждено соответствие характера товарных личных крестьянских хозяйств предпринимательским чертам развития.

The essence of the category of the private rural households is defined and generalised. The compliance of commodity private farms and entrepreneurial traits development is theoretically justified.

*

**В.О. ЦИМБАЛ, старший науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Критерії оцінки діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів

Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи – нова організаційно-правова структура на селі, яка виникла як закономірна реакція сільських товаровиробників на реалії ринкового середовища. Підвищений

інтерес селян до нового виду корпоративних структур потребує відповідного інформаційного забезпечення, широкого висвітлення аналізу їхньої діяльності та оцінки їх ефективності.

¹ Шпичак О.М. Реалізація продукції особистих селянських господарств – витрати, ціни, ефективність: монографія / О.М.Шпичак, І.В.Свиноус. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.

² Кудряшов В.И. О классификации крестьянских хозяйств / В.И. Кудряшков // Власть, бизнес и крестьянство: механизмы эффективного взаимодействия. Никоновские чтения. – М., 2002. – С. 342.